

دانشگاه فرهنگیان
فصلنامه علمی تخصصی
پژوهش در آموزش مطالعات اجتماعی
دوره سوم، شماره دوم، تابستان ۱۴۰۰

بررسی روش‌های تدریس فعال در آموزش مطالعات اجتماعی دوره اول متوسطه

ارسال: ۱۳۹۹/۱۱/۷	فاطمه عادل خواه ^{۱*}
پذیرش: ۱۴۰۰/۳/۲۳	فائزه شمس‌الدین ^۲ ، شهناز زرین‌خط ^۳

چکیده

در عصر حاضر بر روش‌های فعال تدریس مبتنی بر نظریات شناختی و ساخت‌گرایانه تأکید می‌شود که فرض اصلی بر این است که هرچه میزان مشارکت دانش‌آموزان در آموزش افزایش یابد، یادگیری بیشتری صورت می‌گیرد، در این راستا، معلم نقش بسیار مهم و اساسی را بر عهده دارد، زیرا علاوه بر نقش هدایتی، حمایتی؛ سازمان دادن به فعالیت‌های یادگیری دانش‌آموزان و رشد هماهنگ ابعاد وجودی آنان نیز به عهده اوست. پژوهش حاضر به منظور بررسی کاربردی روش‌های تدریس فعال در آموزش مطالعات اجتماعی صورت گرفته است. به منظور دستیابی به اهداف پژوهش ابتدا روش‌های فعال تدریس بررسی و سپس نمونه اجرایی هر روش تدریس آورده شده است. روش انجام تحقیق به صورت کتابخانه‌ای و با رویکرد تحلیلی کاربردی است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد روش‌های تدریس ایفای نقش، کارت مشارکتی و گروه‌های کوچک

۱- دانشجوی کارشناسی آموزش علوم اجتماعی، دانشگاه فرهنگیان پردیس فاطمه الزهرا، یزد، ایران
f.adelkhah99@gmail.com

۲- دانشجوی کارشناسی آموزش علوم اجتماعی، دانشگاه فرهنگیان پردیس فاطمه الزهرا، یزد، ایران

۳- مدرس دانشگاه فرهنگیان، پردیس فاطمه الزهرا، یزد، ایران

در آموزش درس تاریخ کاربردی است. همچنین روش‌های تدریس اعضای تیم، جستجوی موقعیت و گردش علمی از جمله روش‌های تدریس کاربردی در آموزش جغرافیا بیان شده است. یکی از بهترین روش‌های تدریس درس جامعه‌شناسی، روش استقرایی و ساخت‌گرایی عنوان شده است.

واژگان کلیدی: روش تدریس، روش تدریس فعال، آموزش مطالعات اجتماعی

مقدمه و بیان مسئله

روش حفظ و تکرار، سخنرانی، پرسش و پاسخ از جمله روش‌های تدریس معلم محور است، در این نوع از تدریس فعالیت‌های آموزش و یادگیری عمدتاً به وسیله معلم هدایت می‌شوند و معلم نقش هدایت فرایند یادگیری دانش‌آموزان یا دانشجویان را به صورتی آشکار بر عهده دارد (سیف، ۱۳۹۴، ۴۸۴). یکی از مشکلات روش‌های تدریس سنتی انتقال معلومات از ذهن معلم به ذهن شاگرد می‌باشد. با این روش کم‌کم ذهن دانش‌آموزان انباشته از مطالبی می‌شود که نیاز و فکرشان متناسب نیست و این امر باعث می‌شود آن‌ها آنچه را که آموخته‌اند طوطی‌وار تکرار کنند و به تدریج از یادگیری احساس کسالت نمایند و چنین یادگیری نه تنها در سازندگی آن‌ها نقش مؤثری را ایجاد نمی‌کند، بلکه زمینه رکود علمی و دل‌زدگی از فعالیت‌های علمی را فراهم می‌کند. این نوع از روش تدریس برخاسته از مکتب روان‌شناسی رفتاری یا رفتارگرایی است، اما از دو سه دهه پایانی قرن بیستم به بعد رویکردهای تازه‌تر روان‌شناسی مانند شناخت‌گرایی و ساختن‌گرایی پا به میدان گذاشتند، در این نوع رویکردها معلم نقش هدایتگر دارد و دانش‌آموزان خود فعالانه مسئولیت درک و فهم مطالب را بر عهده می‌گیرند. اگر هدف نظام آموزشی آن است که با تربیت کردن، دانش‌آموزانی توانمند، شهروندان و افرادی مفید تحویل جامعه دهد باید زمینه مناسب برای رشد و ارتقای بینش علمی، اندیشه‌های آزاد و خلاق، مهارت حل مسئله و برخورد علمی با مسائل فراهم گردد. افزون بر این برنامه‌های مدارس باید بر روش‌هایی متمرکز گردند که دانش‌آموزان به جای آموختن و به خاطر سپردن، قابلیت‌های چگونه آموختن را از طریق تفکر و برخورد منظم با مسائل و مشکلات یاد بگیرند. زیرا در چنین حالتی است که دانش‌آموزان رشد می‌کند و فراگیر احساس مفید بودن می‌کند. برای تحقق چنین اهدافی بررسی وضعیت موجود و به کارگیری روش‌های فعال تدریس بسیار مهم است؛ زیرا با بررسی وضعیت موجود و به کارگیری روش‌های جدید، عوامل اثرگذار مشخص می‌شوند و اصلاحات بهتر و آسان صورت می‌گیرد.

پیشینه تحقیق

با توجه به اهمیت موضوع روش‌های تدریس فعال در زمینه تدریس کتاب مطالعات اجتماعی، ابتدا به پژوهش‌های صورت گرفته در خصوص این موضوع می‌پردازیم. خلیلی شله‌بران (۱۳۸۲) در مقاله‌ای با عنوان «با دبیران علوم اجتماعی: الگوی روش تدریس فعال در دروس علوم اجتماعی و جامعه‌شناسی روش ساخت‌یابی به معرفی و اجرای روش ساخت‌یابی و تأثیر آن بر آموزش مطالعات اجتماعی پرداخته است. فروغی و همکاران (۱۳۸۴) در مقاله‌ای به‌عنوان تأثیر روش تدریس بحث گروهی بر خلاقیت دانش‌آموزان سال دوم مدارس راهنمایی ناحیه ۳ اصفهان در درس علوم اجتماعی به بررسی تأثیر آموزش به شیوه بحث گروهی بر خلاقیت دانش‌آموزان پرداختند، نتایج بیانگر تأثیر معنادار روش تدریس بحث گروهی بر خلاقیت دانش‌آموزان بود.

صابری (۱۳۹۳) در مقاله نمونه‌های نو از خلاقیت و نوآوری در آموزش جغرافیا به تحلیل و بررسی روش‌های نوین و تأثیر آن‌ها در گسترش تفکر خلاق فراگیران جغرافیا پرداخته است. این مقاله با توجه به تجربه عملی در تدریس جغرافیا به نگارش درآمده است. امینی‌زاده و همکاران (۱۳۹۵) در مقاله روش‌های نوین آموزش تاریخ؛ ضرورت‌ها و بایدها به‌صورت مختصر شش روش از مهم‌ترین روش‌های نوین برای تدریس تاریخ را بیان کرده است.

محمودی بردزی و همکاران (۱۳۹۶) در مقاله‌ای با عنوان طراحی الگوی آموزشی مبتنی بر پرسش‌وپاسخ برای درس مطالعات اجتماعی و بررسی اثربخشی آن بر درک مفاهیم و تفکر انتقادی دانش‌آموزان با دو روش کمی و کیفی به بررسی اثربخشی الگوی آموزشی مبتنی بر پرسش‌وپاسخ پرداختند و نتایج حاکی از آن است که آموزش با الگوی پرسش‌وپاسخ باعث افزایش درک و فهم و تفکر انتقادی در درس مطالعات اجتماعی در دانش‌آموزان می‌شود.

صحرايي و رحمتي (۱۳۹۸) در مقاله‌ای به‌عنوان گذری تاریخی بر روش‌های تدریس نوین در مطالعات اجتماعی به بررسی شیوه‌های نوین تدریس و تأثیر آموزش مطالعات

اجتماعی در فرایند اجتماعی شدن پرداختند و در نتیجه به نقش فعال معلم در تدریس و تکمیل اطلاعات ارائه‌شده در کتاب اشاره نمودند.

مرور تحقیقات انجام‌شده نشان می‌دهد استفاده از روش‌های نوین، تدریس درس مطالعات اجتماعی را اثربخش می‌کند و منجر به گسترش تفکر خلاق فراگیران و افزایش پویایی کلاس می‌شود. تفاوت مطالعه حاضر با کارهای دیگر این است که در این تحقیق به صورت کامل و با ارائه نمونه اجرایی به توضیح و تفسیر چند روش تدریس مطلوب برای هر سه بخش کتاب مطالعات اجتماعی پرداخته‌ایم، اما در پژوهش‌های صورت‌گرفته ما شاهد توضیح مختصر روش‌های نوین تدریس یا صرفاً ارائه مطالب نظری در خصوص تدریس فعال هستیم. بنا بر تجربه کارورزی، در آموزش مطالعات اجتماعی متأسفانه آن‌گونه که باید از روش‌های تدریس فعال استفاده نمی‌شود و به روش‌های سنتی اکتفا می‌شود و دانش‌آموزان نیز به حفظ طوطی‌وار مطالب اکتفا می‌کنند و علی‌رغم این‌که در محافل علمی و تربیتی و حتی اجرایی صحبت از فعال بودن شاگرد، رشد فکری و آزاداندیشی می‌شود، عملاً چنین نظرگاه‌هایی جنبه عملی نیافته‌اند.

اهداف تحقیق

هدف از نگارش این مقاله بررسی برخی از روش‌های تدریس فعال مؤثر و کاربردی در تدریس دروس مطالعات اجتماعی دوره اول دبیرستان بود تا راهنمایی کاربردی در اختیار معلمان قرار گیرد، بنابراین به تفکیک سه حوزه آموزش جغرافیا، تاریخ و جامعه‌شناسی روش‌های تدریس فعال متناسب با هر کدام معرفی شده است و نمونه اجرایی نیز ذکر شده است. یکی از اهداف این پژوهش ارائه نمونه اجرایی روش‌های تدریس گروه‌های کوچک، ایفای نقش و کارت مشارکتی در حوزه آموزش تاریخ مطالعات دوره متوسطه اول است. همچنین بررسی کاربردی روش‌های تدریس اعضای تیم، جستجوی موقعیت و گردش علمی نیز در حوزه آموزش جغرافیا و بررسی کاربردی تعدادی از روش‌های تدریس فعال جهت تدریس دروس جامعه‌شناسی نیز اهداف پژوهش است.

مبانی نظری

یادگیری^۱: مفهوم یادگیری را می‌توان به صورت مختلف تعریف کرد: کسب دانش و اطلاعات، عادت‌های مختلف، مهارت‌های متنوع و راه‌های گوناگون حل کردن مسائل حتی به عنوان کسب رفتارها و اعمال مضر و ناپسند. پس یادگیری حوزه بسیار گسترده‌ای را شامل می‌شود. قابل توجه است که هرچند یادگیری تغییر در رفتار است اما هر نوع تغییر در رفتار یادگیری محسوب نمی‌شود؛ زیرا یادگیری تغییر نسبتاً پایدار را گویند. بسیاری از تغییرات که حاصل عوامل خستگی، هیجانی، انگیزشی، بازتابی و غیره هستند به سرعت از بین می‌روند، در شمار یادگیری محسوب نمی‌شوند (حسینی نسب و فلاح، ۱۳۹۹: ۴۳).

تدریس^۲: «تدریس عبارت است از تعامل یا رفتار متقابل معلم و شاگرد، بر اساس طراحی منظم و هدف‌دار معلم، برای ایجاد تغییر در رفتار شاگرد، تدریس مفاهیم مختلف مانند: نگرش‌ها، گرایش‌ها، باورها، عادت‌ها و شیوه‌های رفتار و به‌طور کلی انواع تغییراتی را که می‌خواهیم در شاگردان ایجاد کنیم را در برمی‌گیرد» (میرزاحمدی، ۱۳۸۳، به نقل از مقرب‌الهی: ۵۱).

روش تدریس عبارت است از تنظیم مطالب درسی به وسیله معلم، به گونه‌ای که باعث درگیری و مشارکت دانش‌آموزان شود؛ تا از طریق آن فرایند یاددهی - یادگیری ساده شده و یادگیری عمیق‌تر و مؤثرتر شود. روش‌های تدریس فعال مستلزم استفاده از راهبردهایی است چنین فرصت‌هایی را برای فعالیت دانش‌آموزان فراهم سازد (مرتضوی‌زاده، ۱۳۹۰: ۱۴۷).

روش

روش پژوهش حاضر کتابخانه‌ای و اسنادی است و تحقیق حاضر نوعی مطالعه تحلیلی کاربردی است. در تحقیق حاضر از انواع مقالات و کتاب‌های چاپی استفاده شده است. روش‌های تدریس گزینش شده بر اساس دروس کتاب‌های مطالعات پایه‌های هفتم، هشتم و نهم می‌باشد.

یافته‌های تحقیق

۱- روش‌های تدریس مطلوب برای آموزش تاریخ

روش‌های تدریس نقش تعیین‌کننده در تحقق اهداف یک برنامه درسی دارند. بررسی وضعیت موجود آموزش تاریخ در مدارس ما نشان می‌دهد که یکی از مشکلات مهم این درس مربوط به روش تدریس است. بیشتر معلمان همچنان از روش‌های سنتی همچون سخنرانی، روخوانی کتاب، دیکته کردن، سؤال و جواب و ... به دانش‌آموزان استفاده می‌کنند. چنان‌که پیداست در این حالت معلم محوری و عدم دخالت دانش‌آموزان در فرایند یاددهی یادگیری رویکرد اصلی را تشکیل می‌دهد. این موضوع خود، از عوامل اصلی افت تحصیلی و بی‌علاقگی دانش‌آموزان به درس تاریخ است. آموزش مشارکتی تاریخ به دنبال کسب بینش و سواد تاریخی است. دستیابی به بینش و سواد تاریخی بر این دیدگاه استوار است که تاریخ تنها یک درس نیست که فقط افراد در دوره مدرسه مجبور به مطالعه آن باشند بلکه فهم گذشته بخشی از زندگی هر فرد در سراسر زندگی است و ضرورتی برای هر شهروند آگاه و مسئول در دنیای امروز است.

اگرچه به‌کارگیری روش‌های فعال و پویا ممکن است در اوایل سخت و پیچیده به نظر برسد، چراکه معلمان و دانش‌آموزان در این زمینه تجربه کافی فعالیت لازم را کسب نکرده‌اند، ولی پس از اجرای چند روش مؤثر فرایند یاددهی یادگیری روان و آسان خواهد شد. کارشناسان بر این باورند که در فرایند یادگیری فعال درس تاریخ، دانش‌آموزان دامنه‌ای از قابلیت‌ها را به دست می‌آورند، دامنه‌ای که از توانایی انجام یک مهارت با کمک دیگران آغاز می‌شود و با توانایی انجام مستقل آن به پایان می‌رسد. این رویکرد به یادگیری موجب می‌شود آنان از تجارب یادگیری لذت ببرند. (مروتی، ۱۳۹۳: ۵۷-۵۸)

۱-۱ روش ایفای نقش^۱

ایفای نقش روشی است که می‌توان از آن برای تجسم عینی موضوعات و درس‌هایی که برای نمایش مناسب باشند استفاده کرد. دانش‌آموزان در ایفای نقش با نمایش موقعیت‌های دارای مسئله و سپس بحث درباره آن نمایش، مسائل روابط انسانی را کشف

می‌کنند. دانش‌آموزان با همدیگر می‌توانند احساسات، نگرش‌ها، ارزش‌ها و راهبردهای مشکل‌گشایی را کشف نمایند. (جوینس و همکاران، ۱۳۸۰: ۳۰۵)، معلم، برنامه‌ریزی و مدیریت برنامه‌نمایش را به عهده می‌گیرد و در حقیقت کارگردان نمایش است. عده‌ای از دانش‌آموزان در نقش بازیگران اصلی و بقیه دانش‌آموزان تماشاچی هستند و در پایان اجرای نقش، به ارزشیابی و تحلیل نمایش می‌پردازند. این روش به شاگردان کمک می‌کند تا احساسات خود را دریابند، بینشی نسبت به نگرش‌ها و ارزش‌ها و ادراکات خود به دست آورند و موضوع‌های درسی را به طرق گوناگون کاوش کنند. از ویژگی‌های ممتاز نمایش این است که مشاهده‌کنندگان با عملیات نمایشی و ایفاگران نقش، ارتباط عاطفی برقرار می‌کنند، با هیجان عملیات نمایشی هم‌کلاسان خود را می‌بینند و خود را در صحنه‌نمایش احساس می‌کنند. چون تمام حواس دانش‌آموزان برای مشاهده‌نمایش به کار گرفته می‌شود، عمل یادگیری نیز بهتر انجام می‌گیرد. (صفوی، ۱۳۷۱: ۱۰۷) به‌کارگیری این روش در درس تاریخ زمینه‌مناسبی برای تفهیم مسائل تربیتی، آموزشی و اخلاقی است. در این روش، مهارت‌های کلامی آنان نیز تقویت می‌شود که خود سبب‌ساز درک اطراف است. تجربه نشان داده است که فراگیران برای یادگیری مطالبی که خود در آن شرکت فعال دارند، بهتر برانگیخته می‌شوند و در آن شرکت می‌کنند.

مراحل روش ایفای نقش عبارت‌اند از: شناسایی و انتخاب موضوع، نوشتن نمایشنامه، تعیین نقش‌ها، تهیه امکانات و تجهیزات لازم، آمادگی و تمرین مقدماتی، اجرا و نمایش دادن، بحث‌وبررسی و ارزشیابی (فضلی‌خانی، ۱۳۸۹: ۲۲۱).

۱-۱-۱ اجرای نمونه تدریس به روش ایفای نقش

دوره تحصیلی: پایه نهم

موضوع: دوره صفویان

معلم: امروز می‌خواهیم درباره‌ی تاریخ یکی از سلسله‌های قدرتمند مطالبی یاد بگیریم. در این درس، از یکی از پادشاهان صفوی دعوت کرده‌ایم به کلاس بیایید و برای شما صحبت کند (راهبرد ایجاد انگیزه).

معلم: همان‌طور که گفتیم، موضوع بحث ما حکومت صفویه است لازم می‌دانم در این باره، توضیح مختصری به شما بدهم. حالا یکی از دانش‌آموزان یک‌بار از روی درس کتاب بخواند تا همه در جریان قرار بگیریم. در این دو جلسه، بعضی از شما دانش‌آموزان برای بقیه نمایش خواهند داد (انتخاب موضوع).

معلم: برای این‌که بتوانیم این درس را به‌صورت نمایش اجرا کنیم، ابتدا باید برای آن نمایش‌نامه بنویسیم. یک گروه پنج‌نفری، این کار را به عهده می‌گیرند. آنان باید سعی کنند نقش‌های اصلی را به شخصیت‌های این درس بدهند. گروه‌های دیگر شما باید فضا سازی کنند و برای فراهم آوردن امکانات لازم به هم‌اندیشی بپردازند. در جلسه بعد، اعضای گروهی که مأمور نوشتن نمایش‌نامه بودند. متن خود را برای شاگردان می‌خوانند و همه درباره آن نظر می‌دهند؛ بنابراین، در این مرحله با نمایش‌نامه ساده آماده اجرا می‌شود (نوشتن نمایش‌نامه).

بعد از این‌که نمایش نوشته شد، با نظر دانش‌آموزان و معلم، نقش‌ها به دانش‌آموزان توانمند واگذار می‌شود.

معلم: دانش‌آموزانی که توانایی اجرای نقش‌ها را دارند، اعلام آمادگی کنند. من اسامی آنان را روی تخته می‌نویسم. بعد همه می‌توانند نظر خود را در مورد افراد داوطلب و این‌که چه نقشی برای آنان مناسب است، بیان کنند... (تعیین نقش‌ها).

می‌توان تجهیزات مورد نیاز برای اجرای نمایش را در حین نوشتن نمایش‌نامه و تمرین فراهم آورد (تهیه امکانات و تجهیزات).

دانش‌آموزان برای مسلط شدن بر اجرا، به‌طور آزمایشی فعالیت می‌نمایند (آمادگی و تمرین).

معلم: از دانش‌آموزان مشاهده‌کننده می‌خواهم که با دقت، نمایش را تماشا کنند و از مطالب و موضوعات مهم یادداشت بردارند (اجرا و نمایش).

معلم: از گروه‌های بازیگر، فضا ساز و فراهم آورنده امکانات تشکر می‌کنم. نمایش بسیار خوبی بود و همه از دیدن آن لذت بردیم. از تماشاگران هم متشکرم که با دقت، به موضوع نمایش توجه کردند. حالا به نوبت بگویید که: از این نمایش چه نتیجه‌ای گرفتید؟

بازی‌ها چگونه بود؟ در این زمینه، نظر اصلاحی خودتان را هم بگویید (بحث‌وبررسی و ارزشیابی).

۲-۱ روش گروه‌های کوچک^۱

در این روش دانش‌آموزان کلاس به گروه‌هایی تقسیم می‌شوند و هر گروه به صورت مستقل به یادگیری می‌پردازد. معلم در این روش فقط نقش هماهنگ‌کننده را دارد و این گروه‌ها هستند که هر یک فعالیت ویژه خود را متفاوت از دیگران انجام می‌دهد (پاشاشریفی و کیامنش، ۱۳۷۳: ۵۰). اگر موضوع درس گسترده باشد، هرکدام از گروه‌ها می‌توانند در زمینه بخشی از موضوع، مطالعه کنند و در پایان با جمع‌بندی یافته‌های تمام گروه‌ها، اطلاعات جمعی از موضوع درس، مورد بررسی و مطالعه قرار می‌گیرد. به عنوان مثال، برای مطالعه یک دوره تاریخی می‌توان دانش‌آموزان کلاس را به گروه‌هایی تقسیم کرد تا یک گروه مسائل سیاسی، گروهی مسائل اقتصادی و گروهی دیگر مسائل فرهنگی و اجتماعی را مطالعه کنند و سپس هر گروه نتیجه کار خود را در کلاس عرضه کند. البته این روش نیازمند آمادگی کافی و تهیه مطالبی برای مطالعه گروه‌ها است و در صورتی که هدایت صحیحی از جانب معلم صورت گیرد می‌تواند به یادگیری کمک کند. نقش معلم در این روش فراهم ساختن شرایط و امکانات است به گونه‌ای که تغییرات مطلوب در رفتار دانش‌آموز ایجاد شود (امینی زاده و خسروی، ۱۳۹۵: ۳۴).

۱-۲-۱ اجرای نمونه تدریس به روش گروه‌های کوچک

دوره تحصیلی: پایه نهم

موضوع: اوضاع اجتماعی، اقتصادی، علمی و فرهنگی ایران در عصر صفوی

آماده‌سازی:

یکی از نکات کلیدی برای یادگیری موفق در گروه کوچک، آماده‌سازی آن است. سؤالات زیر می‌تواند راهنمای آماده‌سازی بحث در گروه کوچک باشد:

۱. می‌خواهیم دانش‌آموز چه چیزی را یاد بگیرد؟

۲. چگونه می‌خواهیم آن را به او یاد دهیم؟

۳. چگونه مطمئن شویم که موضوعات موردنظر را یاد گرفته است؟

نقشه ذهنی:

برای تهیه نقشه ذهنی باید بر روی تابلوی آموزشی، عنوان جلسه در مرکز نوشته شود و سپس زیرمجموعه‌هایی از عناوین یا سؤالات، پیرامون آن یادداشت شود. سپس هر گروه در مورد هر شاخه توضیحات خود را ارائه می‌دهند و نکات مهم هر شاخه را در کنارش یادداشت می‌کنند.

شکل ۱: توضیحات ضروری در این بحث

۳-۱ روش کارت‌های مشارکتی

دوره تحصیلی: پایه هفتم

موضوع: شکل‌گیری امپراتوری‌های بزرگ در ایران باستان

وسایل لازم: قطعات مربع مشارکتی دو سری برای ۳۰ نفر

چگونگی اجرا: الف) دوسری قطعات مربع مشارکتی (۵ مربع ۳ قسمتی) با استفاده از دورنگ مقوا تهیه می‌شود.

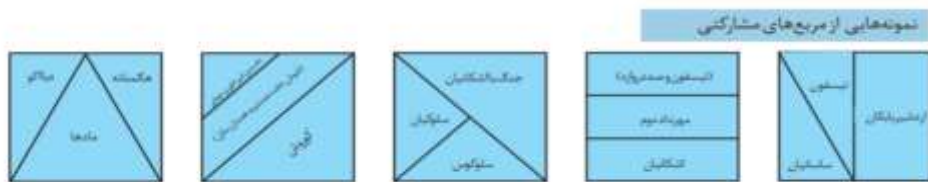
ب) ۳۰ قطعه مقوای رنگی را درون پاکت ریخته و از دانش‌آموزان خواسته می‌شود هرکدام یک قطعه را بردارند. سپس از آن‌ها خواسته می‌شود بدون اینکه باهم حرف بزنند با توجه به رنگ کارت‌های خود به دو گروه تقسیم شوند. پس از گروه‌بندی اولیه، توضیح

داده می‌شود که با کنار هم قراردادن قطعه‌ای که در دست دارند با قطعات دو نفر دیگر، یک مربع کامل درست می‌شود که عناوین روی کارت‌هایشان به نوعی باهم مرتبط است. اینجا به دانش‌آموزان فرصت داده می‌شود با توجه به ارتباط بین عنوان کارت‌ها، هم‌گروهی‌های خود را پیدا کنند؛ سپس هر گروه در مورد کلمات روی کارت‌ها باهم گفت‌وگو کنند و متن کوتاهی تنظیم کنند که از هر سه کلمه روی کارت‌ها استفاده شده باشد. در انتها هر گروه نتیجه کار خود را به کلاس گزارش می‌دهد.

با توجه به تعداد دانش‌آموزان تعداد مربع‌های سری دوم می‌تواند کمتر یا بیشتر شود؛ مثلاً در کلاس ۳۳ نفری از یکی از مربع‌ها یک سری اضافه به‌عنوان رابط یا دستیار می‌توان استفاده کرد.

در مرحله پایانی، معلم می‌تواند از هر دو گروهی که کارت‌هایشان مثل هم است بخواهد در کنار هم قرار گیرند و یک متن مشترک تهیه کنند. در صورتی که در متن نوشته شده توسط دانش‌آموزان اشاره‌ای به ارتباط تمدن‌ها با یکدیگر شده باشد از طرف معلم مورد تشویق بیشتری قرار گیرند. پس از انجام فعالیت، معلم می‌تواند با طرح سؤالاتی زمینه را برای بحث بیشتر در کلاس فراهم کند. سؤالاتی مانند:

۱. چه چیز تازه‌ای یاد گرفتید؟
۲. کدام گروه کارت‌ها را بیشتر دوست داشتید؟
۳. تمدن‌های قدیم چه ارتباطی با هم داشتند؟
۴. اگر شما در دوران گذشته زندگی می‌کردید کدام تمدن را برای زندگی انتخاب می‌کردید؟
۵. برای پیدا کردن هم‌گروهی‌هایتان با چه مشکلی روبه‌رو شدید؟
۶. آیا پیشرفتی که در یک تمدن حاصل می‌شود تأثیری در تمدن‌های دیگر دارد؟ چگونه؟ (مروتی، ۱۳۹۳: ۵۸)

شکل ۲: نمونه‌هایی از مربع‌های مشارکتی

۲- روش‌های تدریس مطلوب برای آموزش جغرافیا

معلم جغرافیا به یک عامل مهم فکر می‌کند و آن این است که فراگیران او شهروندان آینده کشورمان هستند و دریافت علمی آن‌ها از محیط جغرافیایی ایران سبب می‌شود که با روش‌های خلاق به توسعه آن کمک کنند. بنابراین خلاقیت و نوآوری باید از کلاس درس و تعامل مناسب با معلم جغرافیا و فراگیران نشئت گیرد. هر شهروند باید در گسترش حس مسئولیت و تغییرات مثبت در فضای زیستی بکوشد و حتی عملکرد خود را نیز در مورد تغییراتی که در محیط جغرافیایی خود ایجاد کرده است، مورد نقد و بررسی قرار دهد.

آموزش خلاقیت در جغرافیا ساده نیست، اما سرانجام آن، پرورش فراگیران متفکر و خردمند و نوآور است. معلم جغرافیا در این بین درمی‌یابد که خود نیز ابعاد تفکر و نوآوری را پیموده و متفکر خلاق و توانا تبدیل شده است. اصل آموزش خلاقیت در جغرافیا در یک عامل مهم نهفته و آن این است که فراگیر جغرافیا باید با رجوع به توانایی‌های خود پدیده‌ها و مفاهیم جغرافیایی را درک کند، مفاهیم نوینی در علم جغرافیا بسازد و این به معنای اکتشاف و خلاقیت است. بسیاری از صاحب‌نظران معتقدند که فقر تفکر دانش‌آموزان نتیجه حاکمیت روش‌های سنتی در مدارس است (شعبانی، ۱۳۹۰: ۱۵۰) که خلاقیت چندانی را تولید نمی‌کند، درحالی‌که علم جغرافیا مانند همه علوم نیازمند تولید دانش است و این مهم از کلاس‌های جغرافیا شروع

می‌شود. برای تولید دانش باید فراگیر جغرافیا با نوآوری به محیط جغرافیایی نظر بیندازد (صابری، ۱۳۹۳: ۳۹).

۱-۲ روش اعضای تیم

طرح تدریس اعضای تیم شبیه یک جورچین تصویری است که وقتی همه قطعات جورچین یا پازل در کنار هم باشند تصویر کامل دیده می‌شود. در این روش کل موضوع بین اعضا تقسیم می‌شود و هر فراگیر مسئول بخش تعیین شده و تدریس آن به دیگران است و هنگامی که همه اعضا کار خود را انجام دهند، کل درس آموزش داده می‌شود. در این طرح، تدریس توسط اعضا انجام می‌شود. این طرح به فراگیران این انگیزه را می‌دهد که در مورد بخشی که مسئول شده‌اند مطالعه کنند و خبره شوند. چون تسلط بر مطلب آنان را قادر می‌سازد که به تیم خودشان کمک کنند. همین‌طور اعضای تیمی که آموزش می‌بینند انگیزه پیدا می‌کنند تا در ارائه مطلب به دوستان کمک کنند تا بتوانند آنچه را مطالعه کرده و یاد گرفته است برای دیگران بیان کنند. این کار همچنین تعهدشان را برمی‌انگیزد و شرایطی فراهم می‌کند تا یادگیری بهتر اتفاق بیفتد. دانش‌آموزان را به استفاده از آنچه آموخته‌اند برای حل مشکلات واقعی و برای غنی‌سازی تجربه‌هایشان ترغیب می‌کند. یادگیری از طریق همیاری این تجربه را ایجاد می‌کند که دانش‌آموزان ضمن لذت بردن از یادگیری، بیشتر و بهتر یاد بگیرند. اعضای هر گروه در سطوح کارایی متفاوتی هستند و به جای رقابت با هم مشارکت دارند. در بین گروه‌ها ستیزه‌جویی تعطیل و سبقت‌جویی جایگزین آن می‌شود. شعار گروه‌ها این است که: «اگر تو برنده می‌شوی من هم برنده‌ام». واژه «بازنده» رنگ می‌بازد و همه احساس خوبی از یادگیری دارند، اگرچه ممکن است به یک اندازه یاد نگرفته باشند.

در این روش معلم با توجه به پیش‌دانسته‌ها و آزمون‌های پیشین دانش‌آموزان، آن‌ها را دسته‌بندی می‌کند و آن‌ها سپس به تناسب سرعت یادگیری خود، به فراگیری مشغول می‌شوند. اعضا به هم کمک می‌کنند، دانش‌آموزان مسئول کنترل فعالیت‌های یکدیگر می‌شوند و هدایت پیشروی مطالب را برعهده می‌گیرند و روی یک مبحث کار می‌کنند. از ویژگی‌های بارز اعضای تیم، التزام آن‌ها به حس مسئولیت در همه گروه‌های کلاسی به‌صورت همه‌جانبه است. مربی یا معلم درس نمی‌دهد بلکه اعضای هر گروه جداگانه یاد

می‌گیرند، با هم یاد می‌گیرند و در پایان نتیجه را در کلاس ارائه می‌نمایند (سعیدی، ۱۳۹۶: ۵۲).

۲-۱-۱ اجرای نمونه تدریس به روش اعضای تیم

دوره تحصیلی: پایه هشتم

موضوع: قاره‌های کره زمین

این روش در چند مرحله انجام می‌شود:

اول: گروه‌بندی توسط معلم با معیارهای هدف؛

دوم: کل یک درس را همه دانش‌آموزان در کلاس یاد می‌گیرند و درعین حال در هر گروه، هر شخص یا عضو، عهده‌دار یادگیری یک قاره است و می‌بایست آن عنوان را برای گروه خود به‌خوبی تبیین و تشریح کند.

سوم: در این مرحله، وقتی کار و فعالیت همه گروه‌ها در زمان تعیین شده انجام شد، از هر گروه، اعضایی که مطلب مشابهی را یاد گرفته‌اند، گروهی جدید و تخصصی را تشکیل می‌دهند.

چهارم: در گروه تخصصی، همه اعضا که فقط ویژگی‌های یک قاره را مطالعه کرده‌اند، دانسته‌ها و درک خود از موضوع را در اختیار هم گذاشته و سبب تکمیل اطلاعات یکدیگر در پیرامون آن عنوان مشترک می‌شوند.

پنجم: اعضای گروه‌های تخصصی که در مرحله سوم شکل گرفته و در مرحله چهارم هم‌اندیشی و تکمیل اطلاعات داشتند، دوباره به گروه اولیه خود برگشته و اطلاعات جدید را ارائه و آموزش‌ها و دانسته‌های قبلی را کامل می‌کنند.

ششم: در این مرحله معلم به‌قیدقرعه یک نفر را از میان گروه‌ها انتخاب می‌کند تا کل درس را برای همه توضیح دهد و در آخر معلم اطلاعات و توضیحات تکمیلی را ارائه می‌دهد و نواقص احتمالی را تصحیح می‌کند.

*برگزاری آزمون انفرادی توسط معلم و نتیجه‌گیری کلی در مورد سطح یادگیری دانش‌آموزان به‌طور فردی و گروهی و استخراج نمره کل برای هر دانش‌آموز.

۲-۲ روش جستجوی موقعیت:

یکی دیگر از روش‌های فعال و مشارکتی، روش جستجوی موقعیت است. در این روش، دانش‌آموزان ضمن حضور فعالانه در موقعیت‌های از پیش طراحی شده، مفاهیم و مطالب درسی را به نحو مطلوب یاد می‌گیرند. از ویژگی‌های مهم این روش، مشارکت‌جویی، تعامل اجتماعی، اعتماد به دیگران و احساس نیاز به یکدیگر است. مراحل روش جستجوی موقعیت عبارت‌اند از: انتخاب موضوع و استخراج اهداف درس، فضا سازی، حضور در موقعیت، توجیه روش، موقعیت‌یابی، توصیف موقعیت (فضلی‌خانی، ۱۳۸۹: ۲۱۱).

۲-۲-۱ اجرای نمونه تدریس به روش جستجوی موقعیت

دوره تحصیلی: پایه هفتم

موضوع: استان‌ها

معلم: امروز برای شما مژده‌ای دارم. قرار است به همه استان‌هایی مسافرت کنیم و اطلاعات جالبی در مورد آن‌ها به دست بیاوریم بدین ترتیب، دانش‌آموزان برای نمایش یا پانتومیم آماده می‌شوند و علاقه آنان برانگیخته می‌شود (راهبرد ایجاد انگیزه). معلم (پس از اجرای راهبرد انگیزه‌سازی): درس امروز ما در مورد ایران است و می‌خواهیم درباره استان‌های آن اطلاعاتی به دست بیاوریم؛ اما نمی‌خواهیم این کار را با سخنرانی یا نمایش، انجام دهیم. من امروز روش بسیار جالبی انتخاب کرده‌ام. در پایان درس هم امیدوارم به هدف‌هایی دست پیدا کنیم (انتخاب و بیان موضوع). معلم: برای این‌که هر چه بهتر این درس را یاد بگیریم، باید در کارها به من کمک کنید. حالا سه نفر بیایند تا نقشه موردنظر را روی زمین رسم کنیم. معلم پس از رسم نقشه، نام هر یک از استان‌ها را به صورت زیر، بر روی کارت‌ها می‌نویسد (فضا سازی). بعد از آماده شدن فضا همه‌ی دانش‌آموزان به مکان موردنظر دعوت می‌شوند. معلم با دو تن از دانش‌آموزانی که نقش دستیار را ایفا می‌کنند، کار را شروع می‌کند و معلم برای

اجرای این برنامه، باید کاملاً همکاری کنید و نظم داشته باشید. حالا همه دور این نقشه بایستید (حضور در موقعیت).

معلم: لطفاً چند دقیقه روی مرزهای ایران بایستید تا روش و دستورالعمل بعدی را شرح بدهم. بعد از توضیحات من، یک کارت که نام یکی از استان‌ها روی آن نوشته شده است، به پشت هرکدام از شما می‌چسبانیم. اما پیش از شروع فعالیت، به این نکته‌ها توجه کنید:

۱- نام استان مربوط به خود را از کسی نپرسید.

۲- در این مرحله، به هیچ‌عنوان نباید حرف بزنید. شما می‌توانید به کلامی یا پانتومیم، دوستان خود را راهنمایی کنید تا به محل خود برسند. بقیه کارها را هم در حین فعالیت توضیح می‌دهم (توجیه روش).

معلم: اکنون با توجه به توضیحات من، کار را شروع کنید. در این مرحله، دقیقه وقت دارید. دانش‌آموزان به روش‌های غیرکلامی، دوستان خود را به موقعیت‌های مناسب هدایت می‌کنند و خود، بر اساس کمک دیگران، روی محدوده استانی که نام آن روی کارشان نوشته شده است، قرار می‌گیرند.

معلم: وقت تمام است. حالا بدون حرکت روی استان خود بایستید تا من بپرسم که در کدام استان هستید.

آنگاه معلم به سراغ دانش‌آموزان می‌رود و از آنان سؤالاتی می‌پرسد. اگر اکثر دانش‌آموزان جای خود را پیدا کرده باشند، می‌توان گفت که در شناخت موقعیت استان‌ها موفق بوده‌اند. دانش‌آموزانی که به اشتباه در جای دیگری ایستاده‌اند، باید به تعیین موقعیت و اصلاح اشتباه خود بپردازند. با این روش، دانش‌آموزان موقعیت جغرافیایی استان‌های ایران را فرامی‌گیرند (موقعیت‌یابی).

معلم: از تلاش شما متشکرم. کارتان خیلی عالی بود. حالا به سراغ شما می‌ایم و با هر کس جداگانه مصاحبه می‌کنم. پس سعی کنید اطلاعات درستی به من بدهید. اگر تعداد شاگردان بیش از تعداد استان‌ها باشد، از دانش‌آموزان دیگر به سمت مصاحبه‌کننده استفاده می‌کنیم.

معلم: اول به سراغ استان خراسان رضوی می‌روم؛ استان بزرگ خراسان، کجایی؟

دانش‌آموز: من اینجا هستم؛ بفرمایید.

معلم: مرکز استان شما کجاست؟ آب‌وهوا چگونه است و ... (توصیف موقعیت)

این روش، با خلاقیت و نوآوری معلمان، به روشی فعال و جذاب تبدیل می‌شود که در آموزش، کارایی زیادی دارد.

۲-۳ روش گردش علمی

امروزه، مدرسه تنها یک مکان آموزشی نیست و در اغلب کشورها، به نقش محیط و جامعه در آموزش، توجه خاصی می‌شود. در روزگار ما، مدرسه به فراگیرندگان یاد می‌دهد که چگونه یاد بگیرند، حقایق را کشف کنند، مشکلات خود را برطرف سازند و به کارهای تحقیقی و پژوهشی بپردازند. در نتیجه، انتظار می‌رود دانش‌آموزان ضمن بهره‌گیری از آموخته‌ها، بخش اعظم تجارب و اطلاعات خود را از محیط‌های دیگر به دست بیاورند؛ زیرا به سبب محدودیت‌های آموزش رسمی مدرسه‌ای، امکان تجربه دست‌اول و شخصی برای فراگیرندگان وجود ندارد و نمی‌توان انتظار داشت که همه آنان امکان دستیابی به یادگیری اکتشافی از نوع تجربه دست‌اول را داشته باشند. با این حساب، بخشی از روش‌های تدریس معلم، باید دانش‌آموزان را به خارج از کلاس و مدرسه برد و آن‌ها را به نحوی تربیت کند که خوشه‌چین اطلاعات و علوم زمان خود باشند و در مدرسه، درباره این اطلاعات به بحث و تعامل بپردازند.

گردش علمی فعالیتی است که دانش‌آموزان در خارج از محیط مدرسه انجام می‌دهند و در این فرایند، سه وظیفه مهم برنامه‌ریزی، سازمان‌دهی و اجرای برنامه به عهده خود آنان است. همه این کارها، از طریق مشاهده و جمع‌آوری اطلاعات و به‌صورت مستقیم صورت می‌گیرد.

معمولاً محل گردش علمی، بر اساس محتوا و هدف درس انتخاب می‌شود و محدودیتی ندارد. از جمله مکان‌هایی که برای گردش علمی مناسب است، می‌توان از مراکز صنعتی، آموزشی، تفریحی، موزه‌ها، نمایشگاه‌ها، منابع طبیعی و ... نام برد.

مدت گردش علمی باید با هدف‌ها، مفاهیم و مکان گردش، تناسب داشته باشد و می‌توان دانش‌آموزان را به بازدیدهای چندساعته تا چندروزه برد. گردش علمی از نظر تعداد شرکت‌کنندگان هم محدودیتی ندارد. اما متأسفانه در بعضی مدارس، فعالیت‌هایی تحت

عنوان گردش علمی انجام می‌شود که با اهداف و انتظارات تدریس متناسب نیست و گاه، برنامه‌ریزی و سازمان‌دهی آن بدون آگاهی معلم صورت می‌گیرد و صرفاً یک برنامه تفریحی است. در صورتی که گردش علمی، بر دو اصل تفریح و علم‌آموزی استوار است و توجه صرف به یکی از این دو اصل، اهداف آموزش و پرورش را خدشه‌دار می‌کند. مراحل روش گردش علمی عبارت‌اند از: تعیین موضوع و اهداف گردش علمی، تعیین محل گردش علمی، تهیه امکانات، سازمان‌دهی، هماهنگی با اولیا، تدوین برگه‌های گزارش‌نویسی، ارائه گزارش (فضلی خانی، ۱۳۸۹: ۲۳۰).

۲-۳-۱ اجرای نمونه تدریس به روش گردش علمی

دوره تحصیلی: پایه هفتم

موضوع: گردشگری و جاذبه‌های آن

معلم: به نظر شما گردشگری چه فوایدی دارد؟ ایران چه جاذبه‌های گردشگری دارد؟ امروز، به اتفاق هم، مطالب جالبی در مورد این سؤال یاد می‌گیریم؛ اما پیش از آن، لازم می‌دانم به آگاهی شما برسانم که امروز، پاسخ این سؤال را در مکان‌های گردشگری استان خواهیم یافت. من اطمینان دارم که این گردش علمی، نگرش شما را نسبت به علم جغرافیا عوض می‌کند (راهبرد ایجاد انگیزه).

در این زمینه، معلم موضوعات بحث را شرح می‌دهد و انتظارات خود را از گردش علمی و وظایف دانش‌آموزان بیان می‌دارد (تعیین موضوع و اهداف گردش علمی).

محل گردش علمی با همکاری شورایی متشکل از معلم، مدیر، مسئول پرورشی، مسئول بهداشت و هماهنگی لازم با اولیا و اداره‌های آموزش و پرورش تعیین می‌شود. با توجه به خروج دانش‌آموزان از مدرسه، رعایت قوانین آموزش و پرورش ضروری است؛ بنابراین، اگر محل گردش علمی از مدرسه دور باشد، باید احتیاط کافی به عمل آید (تعیین محل گردش علمی).

با توجه به این که یکی از شرایط تحقق اهداف در گردش علمی، وجود امکانات مناسب است، باید برای مشاهده و اندازه‌گیری، وسایل موردنیاز را فراهم آورد (تهیه امکانات). گردش علمی یکی از روش‌های مشارکتی است و همیاری، همکاری و تشکیل گروه‌های کاری، از لوازم تحقق آن است؛ بنابراین، باید قبل از حرکت و استقرار در محل،

گروه‌های علمی تشکیل داد و برای هر گروه، یک سرگروه تعیین کرد تا وظایف، کاملاً مشخص شود (سازمان‌دهی).
با والدین هماهنگی‌های لازم انجام می‌گیرد. برای نوشتن گزارش باید به دانش‌آموزان برگه‌های گزارش‌نویسی بدهیم.

بعد از این‌که گردش علمی انجام شد، دانش‌آموزان به مدرسه برمی‌گردند و نتایج مشاهدات و گزارش‌های خود را ارائه می‌دهند. همه دانش‌آموزان در نقد و بررسی این گزارش‌ها شرکت می‌کنند و نتایج موردنظر را، مطابق اهداف درس یادداشت می‌کنند. بدیهی است که گزارش‌های دانش‌آموزان، درباره فواید گردشگری، صنعت توریست، ویژگی مکان‌هایی که از آن دیدن کرده‌اند و... (ارائه گزارش).

ارزشیابی پایانی: ارزشیابی از دانش‌آموزان، در هنگام ارائه گزارش انجام می‌شود؛ زیرا نحوه نوشتن گزارش و نتیجه‌گیری از بازدید یا گردش علمی، نشان‌دهنده میزان توانایی فراگیرندگان در پاسخ‌دهی به سؤالات است؛ بنابراین، معلم می‌تواند ضمن شنیدن گزارش‌ها به ارزشیابی دانش‌آموزان نیز بپردازد.

۳- روش‌های تدریس فعال در آموزش دروس مطالعات اجتماعی و جامعه‌شناسی
درس آموزش مطالعات اجتماعی نقش مهمی در پرورش و آموزش مهارت‌های زندگی و تربیت اجتماعی افراد و آماده‌کردن آن‌ها برای زندگی اجتماعی دارد (استوکار، ۲۰۰۷: ۱۳). روش‌های تدریس مرسوم مورد استفاده برای آموزش علوم اجتماعی سخنرانی، دیکته کردن است که منجر به یادگیری در سطوح بالای شناختی نمی‌شود؛ بنابراین استفاده از روش‌های فعال تدریس که مبتنی بر فعالیت و همکاری دانش‌آموزان است، ضروری است.

هدف از تدریس درس جامعه‌شناسی گسترش مهارت حل مسئله و توسعه مهارت‌های زندگی اجتماعی فرد است. روش‌های تدریس فعالی که دانش‌آموزان به صورت فعالانه به تولید دانش می‌پردازند، راه رسیدن به هدف را هموار می‌کند. در تدریس دروس جامعه‌شناسی بهره‌مندی از روش‌های تدریس فعال چون بحث و گفتگو، مناظره و روش تدریس بدیعه‌پردازی در توسعه مهارت‌های اجتماعی دانش‌آموزان سودمند است. باتوجه

به گوناگونی مطالب و همچنین دامنه گستره موضوعات بهره‌گیری از روش‌های تدریس تلفیقی نیز توصیه می‌شود. تلفیق و ترکیب انواع تکنولوژی‌های مبتنی بر وب (مانند کلاس‌های مجازی آنلاین، آموزش با آهنگ خود، یادگیری مشارکتی، ویدئو و صداها و متن‌ها) برای رسیدن به هدف آموزشی؛ ترکیب انواع رویکردهای تعلیم و تربیت (مانند ساختن گرای، رفتارگرایی، شناخت‌گرایی) برای ایجاد بهترین نتیجه یادگیری به‌وسیله یا بدون تکنولوژی‌های آموزشی؛ ترکیب هرگونه تکنولوژی‌های آموزشی (مانند دستگاه ویدئو، درایو سی دی، آموزش مبتنی بر وب و فیلم‌ها) با آموزش چهره‌به‌چهره با راهنمایی معلم؛ تلفیق یا ترکیب تکنولوژی آموزشی با فعالیت‌های کاری واقعی برای ایجاد اثر هماهنگ یادگیری و کارکردن. متداول‌ترین تعریف از یادگیری تلفیقی بدین شرح است ترکیبی از آموزش چهره‌به‌چهره با آموزش به‌وسیله رایانه، تا فرصت و امکان تعامل و بازخورد را در سطوح بالای یادگیری آسان سازد (زارعی‌زوارکی و طوفانی‌نژاد، ۱۳۹۶: ۷۴). در آموزش درس جامعه‌شناسی توجه به ایجاد و تقویت تفکر انتقادی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. ایجاد بینش انسان‌دوستانه، آگاهی دانش‌آموزان از مسائل روز نیز از جمله نکات مهمی است که تدریس جامعه‌شناسی لازم است لحاظ شود.

۳-۱ روش تدریس استقرایی

روش تدریس استقرایی یکی از شیوه‌های تدریس فعال است که قابلیت مفهوم‌سازی را به فراگیران می‌آموزد و توانایی آنان را در رویارویی با پدیده‌های پیرامون بر اساس روشی که مغز در یادگیری و نظم بخشیدن به مفهوم اتخاذ می‌نماید مشابه‌سازی کند. هدف روش تدریس استقرایی توسعه توانایی‌ها و قابلیت‌هایی است که با مشارکت فعال فراگیر در جریان یادگیری ایجاد می‌گردد و آنان را آماده می‌سازد تا در مصاف با مسائل و مشکلات با طراحی روش‌های مناسب به حل مسئله نائل آیند. در این روش توصیه می‌شود با تشریح و تفسیر عناصر سازنده یک موضوع و گروه‌بندی و عنوان‌بندی این اطلاعات اجازه دهیم استنباط و نتیجه‌گیری کلی را دانش‌آموز انجام دهد چه‌بسا دانش‌آموز از اطلاعات داده شده نتایج بسیار جالب‌تر و بهتری به دست آورد. پس بهتر است از بیان راه‌حل نهایی خودداری کنیم و فرصت کافی برای تفکر به دانش‌آموز بدهیم تا به نتیجه برسیم.

در این روش حتی حل یک مسئله هدف نیست؛ بلکه روش رسیدن به راه حل برای ما مهم است و می‌خواهیم دانش‌آموزان چگونه آموختن را بیاموزند (آقائی، ۱۳۹۷: ۵۲).
تابا فرایند تفکر استقرایی را به سه مرحله کلی تقسیم می‌کند، هر مرحله نیز سه زیرمجموعه دارد؛ تکوین مفهوم، تفسیر مطالب و کاربرد اصول (فضلی‌خانی، ۱۳۸۹: ۱۱۵).
برای آشنایی با شیوه به‌کارگیری این روش تدریس، در ادامه به ارائه نمونه از درس مطالعات می‌پردازیم.

۳-۱-۱ نمونه اجرایی تدریس استقرایی

کارکردهای خانواده، پایه نهم

مرحله اول: تکوین مفهوم

معلم از دانش‌آموزان می‌خواهد که کارکردهای خانواده را فهرست کنند، آن‌ها به صورت انفرادی و مانند نمونه عمل می‌کنند.

کارکرد خانواده: ایجاد حس آرامش، فرزندآوری، مراقبت از سالمندان

معلم: «از تلاش شما متشکرم. حالا از چند نفر می‌خواهم فهرست خود را بخوانند. اما برای اینکه فهرست کامل‌تری داشته باشید؛ هر ۳ یا ۴ نفر، یک گروه تشکیل دهید. سپس از راه مشورت کردن فهرست‌های فردی را به فهرست‌های گروهی تبدیل کنید. برای این کار ۵ دقیقه وقت دارید. حالا سرگروه‌ها فهرست‌های کلی را بخوانند و بقیه دانش‌آموزان گوش دهند. اگر دانش‌آموزان نظر یا انتقادی دارند بیان کنند.»

مرحله دوم: تفسیر مطالب (گروه‌بندی و عنوان دهی)

در این مرحله از دانش‌آموزان می‌خواهیم که کارکردهای خانواده را در جدول زیر طبقه‌بندی نمایند.

معلم: «همان‌طور که مشاهده کردید مطالب زیادی در خصوص کارکرد خانواده مطرح شد که بسیار کاربردی بودند و نتیجه کار شما بیانگر مؤثر بودن فعالیت‌های گروهی است. در اینجا مطالب ذکرشده را در جدول دسته‌بندی می‌کنیم، دوباره در گروه‌های خود با توجه به عنوان‌های جدول کارکردهای مربوط را بنویسید.»

جدول ۱: کارکردهای خانواده

اقتصادی	عاطفی	فرهنگی	جمعیت
حمایت مالی از فرزندان	محبت	جامعه‌پذیری	
	مراقبت	تربیت اخلاقی	

مرحله چهارم و پنجم: معلم: «خصوصیات و ویژگی‌های بارز کارکردهای جدول را بیان کنید».

مرحله ششم: معلم «دلیل قرار گرفتن هر یک از کارکردها در طبقات را شرح دهید، پس از آنکه هم‌گروه‌ها دلایل خود را بیان کردند، در خصوص کارکردهای خانواده بحث می‌شود و مفهوم موردنظر و رابطه‌های موجود استنباط می‌شود».

مرحله هفتم: پیش‌گویی و فرضیه‌سازی

معلم: «همه شما مفهوم درس را فهمیده‌اید و اطلاعات زیادی از کارکرد نهاد خانواده دارید. حال می‌خواهم کارکردهایی مانند تنظیم رفتار جنسی، حمایت از سالمندان و کودکان، شما هم باید حدس بزنید آن‌ها در کدام طبقه قرار می‌گیرند».

مرحله هشتم و نهم: پشتیبانی از فرضیه‌ها برای تصدیق یا رد آن‌ها

دانش‌آموزان دلایل خود را برای طبقه‌بندی موارد ذکرشده بیان می‌کنند و استدلال می‌کنند و درستی یا نادرستی فرضیه‌ها ثابت گردد، در این مرحله دانش‌آموزان توانایی دفاع علمی و منطقی از فرضیات خود را پیدا می‌کنند (فضلی خانی، ۱۳۸۹: ۱۲۴ تا ۱۳۰).

۲-۳ روش ساختن گرایی

ساخت‌گرایان به طرز ساختن یا پدیدآوری دانش بر مبنای تجارب شخصی، ساخت‌های ذهنی و باورها تأکید می‌کردند و این ذهن است که دنیای خاصی را برای انسان می‌سازد. از جمله کسانی که به روش ساخت‌گرایی توجه ویژه‌ای داشتند ژان ژاک روسو بود. او معتقد است، یادگیرنده باید خود به پدیده‌ها معنا دهد و شیوه عمل و فعالیت را خود تعیین نماید و یا جان دیویی بر محیط یادگیری، محیط و تجربه مستقیم تأکید داشتند و برورن نیز بر عملیات ویژه ذهنی که از تجارب متفاوتی عاید می‌شد راغب بوده و یا پیازه

بر جذب و انطباق و تعادل جوی نظر داشتند و آزوبل به شکل گیری ساختارهای ذهنی پافشاری می کردند (احدیان و آقازاده، 1399: ۴۰۰).

۳-۲-۱ نمونه اجرایی روش ساختن گرایی

پایه هفتم فصل چهارم

در گام اول معلم برای دانش آموزان ایجاد انگیزه می کند. معلم: «امروزه در همه جوامع بشری، تولید از اهمیت خاصی برخوردار است و همه انسان ها به نقش و اهمیت آن واقفاند. به گونه ای که در یکی دو قرن گذشته افراط شکل گرفته در تولید، ناشی از مطلوبیت ذاتی یافتن آن است. تولید در نگرش عمومی بشر یک ارزش تلقی شده». سپس معلم سؤالات مربوط به اهداف درس را بیان می کند. معلم: «چرا تولید صورت می گیرد؟»، معلم: «عوامل تولید چیست؟»، معلم: «تولیدات چگونه عرضه و توزیع می شوند؟».

۱ - جستجو و کاوش

در این مرحله دانش آموزان به صورت تیمی (تیم های ۳ تا ۵ نفره مناسب است) در کتاب درسی خود به عنوان مرجع به دنبال پاسخ سؤالات می گردند. معلم: برای هر سؤال سه دقیقه زمان دارید تا با همیاری اعضای تیم خود پاسخ مناسبی را بیابید. سپس برای یافتن پاسخ دقیق و خلاصه با سایر اعضای تیم تبادل نظر کنید.

۲ - تفهیم و تشریح

بعد از ۱۰ دقیقه معلم: گروه شماره ۱ جواب سؤالات را مطرح نماید. سپس معلم از تیم های دیگر نیز می خواهد جواب سؤالات را می پرسد تا به جوابی دقیق و روشن برسد. معلم: همه شما به خوبی تلاش کردید. اکنون هر گروه به ترتیب جواب های سؤالات را ارائه دهد. به این ترتیب همه گروه ها گزارش جواب ها را می دهند.

۳ - تعمیم و گسترش

معلم: تولید فعالیت ضروری جهت زندگی انسان است. تولید جهت رفع نیازها صورت می گیرد و...

بدین ترتیب معلم با ارائه توضیحات تکمیلی مفاهیم تولیدشده را معتبر می‌سازد و جهت توسعه مفاهیم از فیلم، تصاویر یا هر وسیله کمک‌آموزشی دیگری به توسعه مفاهیم آموخته‌شده کمک می‌کند.

سپس سؤالات دیگری مطرح می‌شود تا تمام محتوای درس را سؤالات پوشش دهند و مفاهیم در ذهن دانش‌آموزان بسط یابد. معلم: بازار مصرف کالا چیست؟ دانش‌آموز: کدام مناطق خواهان کالای تولیدشده هستند.

۴ - بررسی و ارزشیابی

معلم: حالا چند سؤال را یادداشت کرده و پاسخ را به‌طور کامل یادداشت نمایید چرا تولید اهمیت دارد؟ اهمیت نیروی انسانی در تولید چیست؟ بدین ترتیب میزان دستیابی به اهداف آموزشی را به‌صورت فردی می‌سنجیم.

نتیجه‌گیری

با توجه به اهمیت روش تدریس در یادگیری دانش‌آموزان پژوهش حاضر باهدف بررسی روش‌های تدریس فعال و کاربردی در تدریس دروس مطالعات اجتماعی متوسطه دوره اول صورت گرفته است.

در این تحقیق ابتدا در خصوص اهمیت روش‌های تدریس فعال و نقش آن در یادگیری در سطوح بالای شناختی بحث شد. تحقیق به‌صورت مطالعه کتابخانه‌ای صورت گرفته است. یافته‌های تحقیق در جهت معرفی روش‌های تدریس فعال و کاربردی در دروس مطالعات اجتماعی و همچنین بیان نمونه اجرایی می‌باشد. نتایج حاکی از آن است که در تدریس درس تاریخ بهره‌مندی از روش‌های تدریس ایفای نقش، کارت‌های مشارکتی و گروه‌های کوچک کاربرد دارند و یافته‌های تحقیق در جهت یافته‌های امینی زاده و خسروی امینی (۱۳۹۵) و مروتی (۱۳۹۳) است. در تدریس درس جغرافیا روش‌های روش اعضای تیم و جست‌وجوی موقعیت و گردش علمی کاربرد دارند و نمونه اجرایی نیز ذکر شده است. یافته‌های تحقیق با یافته‌های صابری (۱۳۹۳) و سعیدی (۱۳۹۵) همسو است. در تدریس درس مطالعات اجتماعی روش‌های استقرایی، ساختن‌گرایی و انواع

روش‌های تدریس تلفیقی کاربرد دارند و یافته‌ها در جهت یافته‌های خلیلی شله‌بران (۱۳۸۲) و شکاری (۱۳۸۵)، صحرایی و رحمتی (۱۳۹۸) و محمودی بردزری و همکاران (۱۳۹۶) است. تفاوت پژوهش حاضر با سایر پژوهش‌های انجام‌شده ارائه نمونه اجرایی برای هر یک از روش‌های تدریس پیشنهادی است.

با توجه به اهمیت روش‌های تدریس فعال، معلم باید با توجه به هدف‌های آموزشی، محتوای تدریس، نیازها و علایق دانش‌آموزان، امکانات موجود (زمان، فضا، وسایل و...)، تراکم دانش‌آموزی و... مناسب‌ترین شیوه را برای یک تدریس مطلوب انتخاب کند. در تدریس درس مطالعات اجتماعی لازم است مطالب چالش‌برانگیز باشد لذا در انتخاب محتوا و روش‌های آموزش مطالعات اجتماعی باید تلاش کرد که دانش‌آموزان با موقعیت‌های چالش‌برانگیز است نه تنش‌زا روبه‌رو شود. وقتی دانش‌آموزان در طی بحث و کارگروهی با چنین موقعیت‌هایی مواجه شوند یاد می‌گیرند که به‌طور دقیق و فعال گوش کرده، پاسخ‌هایی مبتنی بر تفکر درباره نظر دیگران ارائه کنند. آن‌ها به تدریج یاد می‌گیرند که از رفتارهای نامناسب در حین بحث یا کار با دیگران بپرهیزند. به این منظور معلم در فرایند تدریس دانش‌آموزان را با فعالیت‌های برانگیزاننده مواجه می‌کند که در آن‌ها منابع مختلف اطلاعاتی و دیدگاه‌های متضاد و مختلف ارائه می‌شود و پس از طرح مسئله‌ها و سؤال‌ها زمان کافی در اختیار قرار می‌دهد تا به تفکر درباره اظهارنظرهای یکدیگر بپردازند و پاسخ‌های خود را نیز بر مبنای تفکر جمع‌بندی کنند این سؤال‌ها معمولاً پاسخ‌های متعددی دارند.

درس مطالعات اجتماعی از جمله دروسی هست که در آن روش‌های فعال تدریس بسیار کاربردی باشد. مشارکت فراگیران در یادگیری سبب یادگیری در سطوح بالاتری می‌شود. هدف از انجام این پژوهش کاربردی سازی و خروج از صرف ارائه نظری روش‌های تدریس می‌باشد و یافته‌های تحقیق هم‌راستا با اهداف تحقیق هستند. بدین منظور روش‌های تدریس ایفای نقش، کارت‌های مشارکتی و گروه‌های کوچک در درس تاریخ، روش‌های اعضای تیم، جست‌وجوی موقعیت و گردش علمی در آموزش جغرافیا، روش‌های استقرایی، ساختن گرایی و انواع روش‌های تدریس تلفیقی در تدریس درس مطالعات اجتماعی با مثال‌های کاربردی از سه پایه هفتم، هشتم و نهم بیان گردید.

پیشنهادها:

با توجه به اهمیت یادگیری عمیق و مبتنی بر حل مسئله در دروس مطالعات اجتماعی پیشنهاد می‌شود، معلمان از روش‌های تدریس فعال و دانش‌آموز محور استفاده نمایند، در تدریس درس تاریخ پیشنهاد می‌شود از روش‌های تدریس مشارکتی استفاده کنند و دانش‌آموزان را درگیر مسائل تاریخی کنند، بدین منظور از روش‌های ایفای نقش و بازیگری می‌توان برای تفهیم شخصیت‌ها و وقایع تاریخی بهره برد.

در تدریس درس جغرافیا چون با محیط طبیعی سروکار دارد بهتر است در فضای غیر از کلاس تدریس شود. در فضای آزمایشگاه با کمک ماکت‌ها، نقشه و کره جغرافیایی و در فضای بیرون مانند حیاط مدرسه می‌توان با رسم نقشه‌های مصور داخل کتاب مطالعات یادگیری را تسریع کرد.

در تدریس دروس جامعه‌شناسی پیشنهاد می‌شود معلمان محترم از روش‌های تدریس فعال چون ساختن گرای، کاوش، حل مسئله و بدیعه‌پردازی استفاده نمایند؛ همچنین پیشنهاد می‌شود در تدریس جامعه‌شناسی تأکید بر کار گروهی و آموزش مشارکت فعال و سازنده باشد، معلمان محرم لازم است به بحث و گفت‌وگوی گروهی نیز توجه لازم را مبذول نمایند. معلمان عزیز لازم است بر ارتقاء سطح تفکر انتقادی از طریق ارتقاء تعامل میان دانش‌آموزان، پرسیدن سؤالات باز پاسخ و ایجاد فرصت تفکر و نقد توجه خاصی مبذول دارند. در آموزش مطالعات اجتماعی پیوند تدریس با واقعیت‌های اجتماعی و اخبار روز ضروری است.

در پایان همچنین، توصیه می‌شود معلمان در تدریس جامعه‌شناسی از فناوری‌های به‌روز و رسانه‌های جدید نیز استفاده نمایند.

منابع

- آقائی، رحمان. (۱۳۹۷). *شیوه‌های نوین یادگیری و تدریس*. تبریز: پژوهش‌های دانشگاه.
- احدیان، محمد؛ آقازاده، محرم. (۱۳۹۹). *راهنمای روش‌های نوین تدریس برای آموزش و کارآموزی*. تهران: آویژ.

- استوکارد، جیمزدبیلو. (۲۰۰۷). *آموزش مطالعات اجتماعی در مدارس متوسطه*. ترجمه مهرداد هوشمند. تهران: اندیشه احسان.
- امینی‌زاده، علی؛ خسروی امینی، زهره. (۱۳۹۵). *روش‌های نوین آموزش تاریخ؛ ضرورت‌ها و باید‌ها*. رشد آموزش تاریخ، دوره هجدهم، شماره ۲، ص ۳۲-۳۴.
- پاشا شریفی، حسن؛ کیامنش، علیرضا. (۱۳۷۳). *شیوه‌های ارزشیابی از آموخته‌های دانش‌آموزان*. تهران: شرکت چاپ و نشر ایران.
- جویس، بروس؛ ویل، مارشا؛ کالهن، امیلی. (۲۰۰۰). *الگوهای جدید تدریس*. ترجمه محمدرضا بهرنگی. تهران: نشر کمال تربیت.
- حسینی نسب، سیدداود؛ فلاح، نوروز. (۱۳۸۷). *تأثیر روش تدریس مشارکتی و روش تدریس سنتی بر پیشرفت تحصیلی و نگرش به درس معارف اسلامی در مراکز پیش‌دانشگاهی شهر تبریز در سال تحصیلی ۸۸-۸۷*. آموزش و ارزشیابی، دوره ۱، شماره ۳، ص ۴۱-۸۱.
- خلیلی شله‌بران، محمد. (۱۳۸۲). *با دبیران علوم اجتماعی: الگوی روش تدریس فعال در دروس علوم اجتماعی و جامعه‌شناسی روش ساخت‌یابی*. رشد آموزش علوم اجتماعی، شماره ۲۲، ص ۵۰-۵۵.
- زارعی زوارکی، اسماعیل؛ طوفانی‌نژاد، احسان. (۱۳۹۶). *تأثیر آموزش تلفیقی بر میزان یادگیری دانش‌آموزان در درس ریاضی*. فصلنامه اندیشه‌های نوین تربیتی. دوره ۱۳، شماره ۱، ص ۷۳-۹۰.
- سعیدی، مرضیه. (۱۳۹۶). *آموزش جغرافیا با طرح تدریس به شیوه اعضای تیم*. رشد آموزش جغرافیا، شماره ۳، دوره سی و یکم، ص ۵۰-۵۴.
- سیف، علی‌اکبر. (۱۳۹۴). *روانشناسی پرورشی نوین: روانشناسی یادگیری و آموزش*. چاپ هفتم، تهران: نشر دوران.
- شعبانی، حسن. (۱۳۹۰). *روش تدریس پیشرفته آموزش مهارت‌ها و راهبردهای تفکر*. تهران: سمت.
- شکاری، عباس. (۱۳۸۵). *روش تدریس: معرفت‌شناسی روش تدریس ساخت‌گرایی* / *الگو و کاربرد آن*. فرهنگ آموزش، شماره ۳، ص ۱۱-۱۶.
- صابری، عطیه‌السادات. (۱۳۹۳). *نمونه‌های نواز خلاقیت و نوآوری در آموزش جغرافیا در ایران*. نشریه رشد آموزش جغرافیا، دوره بیست و نهم، شماره ۱، ص ۳۹-۴۵.

- صحرايي، ميترا؛ رحمتي، پيمان. (۱۳۹۸). گذري تاريخي بر روش‌هاي تدریس نوين در مطالعات اجتماعي. مطالعات آینده‌پژوهی و سیاست‌گذاری، دوره پنجم، شماره ۱۴، ص ۲۰-۳۳.
- صفوی، امان‌الله. (۱۳۷۱). کلیات روش‌ها و فنون تدریس. تهران: شرکت چاپ و نشر ایران.
- فروغی، احمدعلی؛ مشکلائی، پروانه. (۱۳۸۴). تأثیر روش تدریس بحث گروهی بر خلاقیت دانش‌آموزان سال دوم مدارس راهنمایی ناحیه ۳ اصفهان در درس علوم اجتماعي. نشریه پژوهش در برنامه‌ریزی درسی، شماره ۵، ص ۴۵-۵۸.
- فضلی‌خانی، منوچهر. (۱۳۸۹). راهنمای عملی روش‌های فعال و اکتشافی در آموزش. تهران: نشر آزمون نوین.
- محمودی بردزردی، سعید؛ فتحی‌آذر، اسکندر؛ محمودی، فیروز؛ بدری‌گرگری، رحیم. (۱۳۹۶). طراحی الگوی آموزشی مبتنی بر پرسش‌وپاسخ برای درس مطالعات اجتماعي و بررسی اثربخشی آن بر درک مفاهیم و تفکر انتقادی دانش‌آموزان. نشریه ابتکار و خلاقیت در علوم انسانی، دوره هفتم، شماره ۳، ص ۱-۳۴.
- مرتضوی‌زاده، سید حشمت‌الله. (۱۳۹۰). راهنمای تدریس، فنون و مهارت‌ها. تهران: انتشارات عابد.
- مروتی، زهرا. (۱۳۹۳). آموزش تاریخ با کارت‌های مشارکتی. نشریه رشد آموزش تاریخ، دوره شانزدهم، شماره ۲، ۵۷-۵۸.
- مقرب‌الهی، زهرا. (۱۳۹۱). روش‌های نوین تدریس. نشریه موج، شماره ۵، ص ۴۸-۷۷.

Archive of SID